

Svako naučnije razmatranje o prirodi i pokretu lepog, teorijsko raspravljano o lepom kao objektu umetničkog nazivamo estetikom. Time se estetika kao opšta teorija umetnosti uzdiže na stupanj nauke i zadobija naučnu oblast istraživanja koja nalazi svoje pravo mesto u celokupnoj istoriji ideja. Pitanje kako je i da li je estetika moguća kao nauka o umetnosti, o lepom posebno, jeste pitanje koje sve više gubi osnovanost ukoliko se na njemu i dalje insistira u smislu odbrane mogućnosti estetike kao takve, i ujedno umanjuje značaj samoj umetnosti koja time ostaje lišena svog osnovnog, fundamentalnog određenja: šta je umetnost i umetnički lepo. Estetika, dakle, kao nauka ne samo da objašnjava umetnost već čini nužnim sam način umetničkog istraživanja. Ona je od uvek nastojala da bude filozofsko razmišljanje o umetnosti. Time je njena uloga i njen položaj u riznici svetskog duha, to jest u sistemu nauka, poprimao stvarnosni karakter i odliku jedne od bitnih dimenzija integriteta bića.

PROBLEMI OKO UVODA

Duh se svetu objavljuje najvećim delom preko umetnosti, jer njegovo drugo biće je genij lepote, kojom on oslobađa prostor unutar koga uporno nastoji da se smesti univerzalnost dešavanja koja tako dobija osobinu promišljenog i svrsishodnog plana odvijanja svetskog procesa. Ovde je umetnost najbliža razvoju logičke ideje, pa možda čak i identična s njom. Jer, opšti stav od koga polazimo nema toliko određenju oštrinu u obliku zaključka, koji bi bio relevantan za argumentaciju koja sledi, koliko po snazi svoje pouzdanosti od eventualnog prigovora u smislu njegove istinodobnosti. Sve stvari i procesi nikako drukčije i nisu mogli nastati ako, istovremeno, nisu bili poraženi lepoto i ako ovaj poraz nisu prihvatili kao isključivu mogućnost svog daljeg oblikovanja po zakonima lepote, koji obitavaju negde u krajnjem ishodištu svekolike zemaljske zbrke. To je smisao principa dovoljnog razloga. On se najčešće manifestuje kao slučajnost, koja se, samo sa sebi svojstvenom strogošću, umišljeno zbiva, utemeljujući na taj način ideju lepote kao imanentni deo svetskog duha, u okviru same logičke ideje.

Kao što smo zaključili, lepota se rađa iz duha kao njegova suštinska potreba; on se preko nje odražava u svetu. To je momenat stvaralaštva, ili momenat izlaska duha iz sebe. Drugim rečima, lepota otkriva i izvlači duh iz njegove duboke skrovitosti i vraća biću kao jedinom mestu i prebivalištu njegovom. Tako ova posrednička uloga lepote dobija u svakom trenutku svoj istorijski kontekst, svoju istorijsku dimenziju, unutar koje se duh sve više osamostaljuje i u istom procesu osamostaljenja biva sposoban da se upusti u najrazličitija sukobljavanja s neugodnošću bića. Ili: on ga prevladajući — ostvaruje.

Stoga, pokušaj svodenja umetnosti uopšte, umetnički lepog posebno, na neposrednost intuicije, ili na čistu impresiju kao već gotovu, datu, u spoljašnom svetu prirode prisutnu umetničku tvorevinu, i koju, uz to, umetnički genij samo transformiše u oblike pojavne lepote — jeste pokušaj koji ne razume svu složenost umetničkog napora: da prevlada tragiku bića, ili, ako je ova neizbežna, da je suoči s neumitnom strogošću odvijanja ove tragike na širim razmerama svemirske igre. Tim pre, ukoliko za ovaj stav možemo naći potvrdu u dosadašnjem poretku stvari u svetu. U tom slučaju sledi da je:

PRVO — razvoj umetnosti u istorijskom preseku samo kompendij totaliteta istorijskog dešavanja, te otuda i insistiranje na njegovom ozbiljenju kao krajnjoj svrsi ovoga dešavanja, posmatrana u tom sklopu.

DRUGO — umetnost je oduvek bila onaj deo bića koji je, upravo zbog svoje neiscrpnosti, nadahnjivao i produhovljavao njegov smisao, čineći opstojanost bića isključivom podlogom za izvršenje ovoga plana. Tako se biće javlja kao protivrečno per se. Ono nosi klicu smrti u sebi: tu je granica i kraj bića. Upravo na ovoj razini sadržano je izvoršte umetnosti. Samo utoliko ona je bila prirodna

b. v. borjan

umetnost i filozofija lepog

LJILJANI BOGOEVOJ

Opfere, opfere immer die
Dummheiten dieses Lebens
deiner Kunst.

Beethoven

neizvesnost sudbine bića, njegov *raison d'être*. Ovu sudbinu svaka umetnost nosi kao svoj najsuštinski deo; i više: umetnost je uslovljena njome i čini je podnošljivom. Da li će uspeti da je prekorači ili ne, ostajući satrvena njenim imanentnim zakonima, nije samo naš lični problem.

ZAOKRET K UNUTRAŠNOSTI PITANJA

Potreba za umetnošću, za umetničkim oblikovanjem i umetničkim doživljavanjem sveta sadrži se u implicitnoj potrebi ljudskog bića da sebe potvrdi i na ovaj, to jest umetnički način. (Eksplikacija ove potrebe vodi, kao što ćemo videti, relativizmu estetičkog sudeња, i ono ima svoj razlog budući da je reč o najrazličitijim kontekstualnim situacijama u okviru kojih se ova eksplikacija izvodi.) Umetnost, kao aktivan odnos duha prema biću, najmanje može biti dovoljna samoj sebi. Ona zahvata najuniverzalnije oblike postojanja i isto tako nužno se javlja kao i nauka u trenutku u kome je čovek prinuđen da stvori svet za svoju saznavnu svest. Uopšte, umetnost nosi u svom okrilju čitavu strukturu vremena i podneblja na kome je pomikla i objašnjava ga. Ona je, kao i svi drugi oblici svesti, pogled na svet, ali okrnjen *Weltanschauung*, i to okrnjen u dvostrukom smislu: interpretirajući svet u imaginativnom ruhu, ona ne može u potpunosti da zadobije objekat onoga čime se bavi, dakle, ne može da ostvari potpuno posedovanje bića u sebi, i što je, stoga, njen svet bića najmanje uhvatljiv, i pored svoje neprestane prisutnosti, što je on uvek najmanje ono što se smatra ili jeste činjenička stvarnost, sam fakticitet.

PROBLEM ONTOLOŠKE DIMENZIJE UMETNOSTI I STRUKTURA BIČEVITOSTI UMETNIČKOG DELA

Umetnost se mora posmatrati u svojoj istorijskoj dimenziji, jer proces razvoja svake pojave prati obrađeni kontinuirani sled; logička ideja koja se nalazi u jezgri procesualnog i koja predstavlja suštinu samog procesa. Time umetnost i njen razvoj u istorijskom kontekstu dobija odliku klasičnosti, to jest onu odliku koja njen sadržaj čini bitnim i, istovremeno, ukida ga. Utoliko umetnost nikada ne iscrpljuje potpuno svoj predmet.

Ontološka struktura bića sa svim svojim atributima i vrednosnim entitetima mora biti predmet umetnosti. Pitanje je samo na koji način objektivira vrednost u umetničkom, ili što je isto — da li je i kako je moguće biće umetnosti. Prvo, tako što je umetnost per definitionem inkorporirana u biću koje jeste, i drugo, što ona, kao vrednosni entitet bića, nastoji da se opredmeti, da primi svoj istorijski ambijent unutar koga ona nastupa autonomno, i istražujući neprestano korespondira sa samim objektivnim procesom svetskog duha.

Dalja razmišljanja bezuslovno nas vode traženju vrednosnog kriterija, odnosno onog kriterija koji omogućuje da se vrednost pojavi i uđe u umetničko kao njegov eminentni deo koji je, najposle, *condicio sine qua non* svake umetnosti. To je upravo estetički momenat umetnosti, i bez njega, ma koliko da nije u ovom sklopu najprimarniji, nema umetničkog pojavljivanja.

Umetnost uvek izmiče realnom biću; njena snaga je u njenoj irealnosti, u njenoj imaginaciji. Ne uzimajući često u obzir sluh vremena, njegovu potrebu za njom, bez čega bi ono ostalo prazna strana u istorijskom razvoju, sama umetnost pokatkad ne vodi dovoljno računa o razlozima bez kojih je njena pretpostavka izlišna. Kolikogod umetničku impresiju, kao bitnu komponentu svakog umetničkog dela, činilo to da umetnost ostane, po rečima Anatola Fransa, „intuitivna, uznemirena i uvek nedostižna“, ona ipak ima svoj svet bića; ili — ona nastoji da ostvari posedovanje bića u sebi. Samo utoliko umetnost potvrđuje egzistencijalni smisao sveta: ako, prevladajući ga, ostvari svoj smisao postojanja kao stvaralačke snage i „stvaralačke mudrosti“, kako reče Etjen Surio.

Umetnost nema za svrhu ostvarenja nekog pojedinačnog cilja, nekog parcijalnog rešenja smisla celine. Ona uvek integralno istupa prema svetu kakav jeste, obuhvatajući ga u njegovom totalitetu. Sa ulaskom u svet umetnost unosi u njega svoj sadržaj i kriterij, svoju osobenost i intuiciju i vraća nam ga onakvog kakav želimo. Mislimo umetnički o svetu znači stvarati svet, znači neprestano prevazilaziti njegovu datost, znači, konačno, dijalektičku datost sveta kao takvog. Jer, u i kroz lepotu umetnost seže ka najtajnovitijim prostranstvima sveta koji pripada nekom drugom poretku stvari i izmiče objektivnim naučnim metodama. Upravo na tome se zasniva svaka moguća umetnička aktivnost, svako moguće ispoljavanje umetničkog ostvarenja kao bitne nadopune ili suštinske izmene onoga što jeste.

Umetnost ulazi u svet bića i unosi pometnju u našu naviknutost i težnju za prirodnim poretkom stvari. Odnos umetnosti i stvaralački odnos: tek kroz umetničku delatnost čovek poznaje svet; inače, on bi većito ostajao zbunjen pred skrivenim i mutnim regionima koje tek umetnička delatnost osvaja za njegovu svest. Bolje govoreći, u prirodnim predmetima skriven je umetnički sadržaj, i umetničko razumevanje sveta duboko je protkano razumevanjem prirode umetničkog dela.

Ako se igde može govoriti o nezadovoljstvu — to je najpre moguće u umetničkom naporu, u potrebi da se nešto preduzme, ali što nikako ne znači da to umetnost i obavezuje u smislu njegovog ostvarenja. Ma koliko nam se činilo da umetnost teži ostvarenju nekakve harmonije, ona još više unosi nered, haos i nespokojstvo, primoravajući tako samu sebe na neumorno otkrivanje novih svetova i novih mogućnosti, proširujući duhovne poglede od prvih obzora i naslućivanja ljudskoga duha ka njegovoj neizmjenljivosti i većitom nastajanju (fieri).

Umetnost se uvek kreće iznad onog što je saznato, iznad onoga što hoće da postane načelo, zakon, prinuda. Upravo ova karakteristika umetnosti, ova silna punoća njenoga bića, čini čoveka najuzvišenijim pod nebeskim svodom. Umetnost se kreće neprestano u sferama tajanstvenog, čudnog, mističnog, sjedinjujući se tako s nedokučivom nezavisnošću stvaralačkog saznanja, što je na sasvim realan način idealno, realno najuzvišenije i najljupkije, istinski lepo. Ovde umetnost jedino naslućuje. Tu prestaje granica njene moći, tu je početak pravog rizika. Umetnost, hotеći da se postavi kao zakonodavac sveta, zaronjuje u najskrovitije pore njegovog bića, primoravajući nas da proiciramo našu svest u svest stvari, navikavajući nas, istovremeno, na njihovo prisustvo kako bi ovladali njima. Već odavde proizlazi da se umetnost najmanje sadrži u transcendiranju onoga što po prirodi izmiče, što je neuhvatljivo. Naprotiv, sama transcendentnost sadržana je u umetničkom naporu, u njegovoj jalovosti da sažme i obuhvati iskon, njegovu bit, njegovu logiku koju zahtevamo da je ima.

Umetnost ima svoj razlog postojanja. Osparovati to značilo bi oglušiti se o sopstvenu prirodu ljudskog bića, oduzeti mu ono najdragocenije bez čega ono ne može: sopstvenu vlastitost i sopstvenu snagu imaginacije. Umetnost, to je igra. Mi je prihvatamo s rizikom, koji je, uvek, kao po pravilu, veći od trenutnog raspoloženja.

Stoga, čovekova težnja za umetničkim doživljavanjem sveta može se najbolje shvatiti ako čoveka posmatramo kao biće kome je neprestano stalo do nadilaženja svoje osobenosti kroz njeno umetničko oblikovanje i izražavanje.

ESTETIKA KAO FILOZOFIJA UMETNOSTI

Umetnost nosi u razdoblju u kome nastaje čitav humanizam svoje epohe, preokupacije i stremjenja svetskog duha, jednu humanističku viziju sveta. Ovak humanizam jeste upravo momenat na osnovu koga se jedno umetničko delo opredmećuje i utemeljuje u datu društvenu stvarnost. Njegovom eksplicijom umetnost zadobija elemenat istorič-

nosti, bez koga bi, inače, sama umetnost kao i njen predmet istraživanja zadivljao, postao sebi svrha. O problemu zasnivanja estetike kao filozofije umetnosti izlišno bi bilo govoriti nemajući u vidu ovu pretpostavku.

Predmet estetike može biti samo umetnički lepo, lepo koje je produhovljeno, lepo koje je izraz čovekovog stvaralaštva. Pitanje je kad estetika može imati za svoj predmet lepo „kao jedan od najglavnijih oblika ljudskog ideala“. Samo tad ako je lepo u isto vreme i idealno, u smislu otkrivanja sve veće lepote, tako da ona najveća najviše izmiče; i realno, to jest pretpostavka umetnosti i umetnički lepog kao jedne od dimenzija na osnovu koje se doseže do istorijske odlike čoveka koji stvara predstave i zamisli, koji čak ima neodoljivu žudnju za onim što je idealno; i ukoliko to prevladava, odnosno ostvaruje — on nastupa istorijski, on se objektivira u svetu bića. Utoliko pre, lepo se mora posmatrati u dijalektičkom odnosu naspram onoga što ima potrebu za lepim kao takvim, i onoga što je konačno moguće na osnovu određenog kvantuma lepote. Prema tome, tragedija lepog nije u samom njemu, već u onom uvek i redovno ponavljanoj fetišizmu koji proizlazi iz shvatanja lepog. Lepo se ne sme nikakvim slučajem, a još manje nuždom, obogotvoriti. U tom slučaju sudbina umetnosti bila bi zapečaćena. Lepo se uvek i neprestano otkriva (istorijski karakter umetnosti) i to je ono što ga čini nesavršenim i nedovršenim, dakle, u datom momentu idealnim.

ESTETIČKO KAO ONTOLOŠKA PRETPOSTAVKA UMETNIČKI LEPOG

Ako estetičko shvatimo kao preduslov za pojavu umetničkog, dakle, kao preduslov principa dovoljnog razloga, pa bi prema tome i umetnost bila na onoj razini i zadobila onu duhovnu vrednost koja strogo zavisi od visine stepena intelektualnog nivoa, postavljajući se pitanje nije li kategorija estetičkog samo apriorna forma svesti. Najposle pitanje je u kriteriološkom postavljanju odnosa između onoga što zovemo funkcionalnim i motivisanim stanja impresije; ova druga redovno su trenutna, odnosno na višem stepenu saznanja neadekvatna duhovnim intencijama. Utoliko je estetičko a priori nužno, opšte, kao idejna abstrakcija u našoj svesti. Samo utoliko je estetičko i relativno, stvar ukusa. Ovaj stav sledi iz našeg načina mišljenja o predmetima koje dovodimo u kvalitativno raznovrsne odnose sa nama i izričemo estetičke sudove o istima kao dopadljivim ili ne, lepim ili ružnim itd. Snaga umetnosti sadržana je u njenoj moći da ideira u kojoj umetnički genij potvrđuje svoju nadmoć nad raznovrsnim načinom postojanja koje može i koje se manifestuje u bilo kom obliku. Odavde proizlazi suština razumevanja umetnosti i umetničkog fenomena. Svaki od nas, dakle, poseduje slične nazore o dopadljivosti, odnosno estetičnosti onoga što zovemo lepim, i na takav, ali kvalitativno specifičan način mu prilazimo. Karakter dopadljivosti nikako nije dat nekom metafizičkom istovetnošću, kao identičan pojam koji bi važio za svakog od nas. On je u suštini komplementaran u tom smislu što šire određuje značenje kategorije lepog, ali je ogromna razlika u prilaganju, odnosno u njegovom interpretiranju u svetu u kome ga tražimo ili stvaramo.

Lepo, kao najbitnija dimenzija estetičkog rasuđivanja, ne sme se mistifikovati, jer kao takvo ono se ne može saobraziti svetu koji faktički jeste, već, naprotiv, zahtev koji svaka umetnost postavlja moguć je samo u ostvarenju sveta i postepenom oslobađanju od njega kroz lepotu.

U ljudskom biću postoji uvek nešto lepo, što čisto duhovno obrađuje; međutim, ono je latentno i vrlo ga je teško otkriti. I stoga pod uslovom da je u ljudskom delu a priori bitno samo ono radi čega je stvoreno, svaki individualni pokušaj, svaki bezgranični napor, svaka duhovna igra, ma kako je pri tom razumeli, mora naći odgovor u nama samima, kao jedini način, kao najsudbonosnije uverenje da nečemo izneveriti naše zajedničko i gotovo uvek jalovo traganje.

radomir rajković

Pariz, leto 1965.

AJFELOVA KULA

Nijednu pticu ne vidim.

Samo meni ovo nebo pripada. Udaljen od zemlje, približavam se svemiru. A noć, sa zvezdama, još nije stigla do mojih očiju.

ZADIHAN

Kako je besmislen tvoj smeh, tvoj glas, tvoje uho, tvoje oči i zidovi mogu da te prevare kao gvožđe koje te steže, dok malaksao, zadihan, unezveren, odmaras kosti koje ti još uvek pripadaju.

Kako je sve to već smrti.

TRIJUMFALNA KAPIJA

I pobednici i pobedeni, ništa ne mogu učiniti da ti budeš odbranjena.

EPITAF ZA JEDAN AUTOMOBIL

Prijatelju, šta da radimo? Kiša pada u Parizu. Po ulicama i tvoja i moja braća. Miriše benzin kao proliveno vino. Prozori su zaliveni, kuće sive. O tom nebu, tom Velikom Bogu Vremena, ne znam, prijatelju, ništa da ti kažem. Sve vidiš i sam. Zaklonjen iza nekog zida, gledam u tebe i mislim: Kiša pada u Parizu. Barbara spava sa svojim ljubavnikom. Zak Prever je otišao na izlet. Leto je, kiša pada u Parizu.

I OPET KIŠA

Od čega potiče tvoja ljubav? Je li ona nešto što se ne poznaje? Vek proveden u osluškivanju vetra?

Od čega potiče tvoj govor, tvoja azbuka? Je li to ulica (učionica) u kojoj živimo? Je li to slomljena kreda u tvojoj ruci?

Ja znam lice (tvoje) dok se smeje. (Ne poriči se, opet ću ti pisati). Ja znam lice (moje) dok te volim

I opet kiša, i opet naši prsi. (Koji francuski pesnik polazi u šefnju?) U srcu Pariza psi laju kao u srcu Srbije!

ULICOM, ŽUREĆI

Sve što vidim nikad ponovo videti neću!